

FREDRIK LAGERROTH

Positiv rätt eller naturrätt?

Ett statsrättsligt dilemma från svenskt 1700-tal¹

Frågan om den roll, som lärd spekulation kan ha spelat i svensk författningsutveckling, är ett av historiker och statsvetenskapsmän gouterat problem. Många, ja de flesta har på senare tid gjort gällande att den varit stor. De dominerande aktörerna i det politiska spelet ha stått på höjden av sin tids bildning och varit angelägna att i praktiken omsätta lärdomar, som de inhämtat vid akademien eller läst sig till i utländsk litteratur. Det gällde ju att följa med sin tid. Andra, som från början ställt sig skeptiska till all professorspolitik och ansett att teori är ett och praktik ett annat, ha menat, att den inhemska erfarenheten komplet-

---

¹ Denna uppsats kräver ett litet förord. Materialet, varpå den bygger, är i stor utsträckning detsamma som det, varpå jag bygger i min doktorsavhandling *Frihetstidens författning* av 1915 och dess följskrift *Konung och adel* av 1917. Till dem hänvisas här en gång för alla. Det torde icke möta större svårigheter att orientera sig med ledning av där förekommande innehållsförteckningar. Endast när svårigheter möta har jag hänvisat till bestämd sida i dessa böcker. För 1750-talet kan också användas STAVENOWS pionjärbete om de politiska doktrinerna i festskrift till C. G. Malmström 1897. Browallius' memorial av 1752 är in extenso tryckt i MALMSTRÖM, *Sveriges historia 1718-1772*, IV. Min uppfattning i det hela har icke förskjutits under de mer än 50 eller precis 50 år, som gått sedan nämnda skrifter utkommo av trycket. Men den problemställning, som kommer till uttryck i uppsatsens rubrik, hade då ej samma skärpa som här och s.a.s. tappade bort sig i en framställning, som handlade om så många andra problem. Analyserna äro mer skarpare och mera inträngande utan hinder av att kommentarerna äro mer koncisa. Nyanser, som jag tidigare icke observerat, menar jag mig nu ha fått blick för. Den litteratur, som tillkommit under de år som gått, har beaktats i den mån den berör ämnet.

terad med sunt bondförstånd har varit utslagsgivande. I striden om 1809 års författningsproblem ha andarna i särskilt hög grad drabbat samman. Här skall dock icke detta igen tas upp till behandling. I stället skall en översikt lämnas över vad de naturrättsliga teorier, som kretsas kring furste- och folksuveränitet, härskar- och samhällsfördrag, »mänskliga rättigheter» och tyrannmord, betytt under det århundrade, som gått förut. Det skall därvid bli klart, att dessa läror icke dominerat. Men den sekundära betydelse de haft har varit stor och intressant nog. De ha tillgripits som ett slags supplement, när den positiva rätten icke räckt till. Antitesen mellan de båda begreppen är ej heller så skarp i praktiken som i teorin. Man kan än mindre säga, att ett parti konsekvent engagerar sig för det ena alternativet, ett annat för det andra. Valet beror på många skiftande omständigheter. Någon renodling av begreppen förekommer ej. Läsaren kommer snart underfund med att naturrättsliga och positivrättsliga argument sammanflätas i ett och samma resonemang. Ovisshet kan också uppstå om vad som är naturrätt och vad icke. Jag har räknat en till sitt innehåll naturrättslig tes som positiv rätt, när den kodifierats i skriven lag.

I

För den riksdagskrets, som vi kunna kalla 1719 års män, var det särskilt angeläget att betona rättskontinuiteten. Man valde ny överhet efter Karl XII:s död, därför att tronen därigenom blivit ledig och landslagen bjöd att så skulle ske, när dylik casus inträffat. Att man utom vid landslagen band konungen vid en särskild försäkran var i överensstämmelse med gammal praxis alltsedan medeltiden. Och genom att därtill foga en regeringsform, som band även myndig konung, infriade man endast förväntningar, som adlig opposition hyst alltsedan 1634. Opererade man därvid med ett folksuveränitetsbegrepp, så var detta dock av äldre datum än det monarkomakiska, som man menat skulle ha föresvävat frihetstidens grundlagsstiftare. Det gör sig gällande

i Norden redan under slutet av 1400-talet,¹ medan man först ett århundrade senare kan tala om monarkomaker såsom namn på en rad rättslärda, som i de stora kulturländerna bekämpa det enväldiga kungadömet. Enligt den bekanta »trilogi»: konungens höghet, rådets myndighet och ständernas rätt och frihet, som möter i ingressen till alla regeringsformer från 1634 t.o.m. 1720, är det konungen, som är den egentlige innehavaren av statsmakten, majestas eller höghet, medan ständernas befogenheter uppfattas som immuniteter eller privilegier, dvs. friheter från statligt intrång. Det är den redan av antikens tänkare lanserade läran om den blandade statsformen som framskyntar. Ännu i de frihetstida regeringsformerna framträder konungen vid lagstiftningen såsom den aktiva och ständerna som den passiva parten, en ordning, som dock spolieras genom det löfte, som denne vid trontillträdet får avlägga i sin försäkran att alltid instämma med ständerna såsom maktägande. Överhuvud må sägas, att frihetstidens första grundlagsstiftare ingalunda framträda som målsmän för en helgjuten statsrättslig teori. Att de, när de 1723 nödgas gendriva den teokratiska statsuppfattning, som hävdas av en grupp förkämpar för större makt åt kung Fredrik, bekänna sig till läran om grundlagarna såsom kontrakt mellan överhet och undersåtar säger icke mycket. Alltid var den bättre än läran om kungadömet av Guds nåde.²

Ett par årtionden gingo och den blandade statsformen förvandlades till en regelrätt parlamentarism. Ett första regeringskifte av dylikt slag ägde rum vid 1738–39 års riksdag. Det var ett uttryck för den fusion av lagstiftande och verkställande makt, som Bagehot, en engelsk statsvetenskapsman från 1800-talets mitt, som mer än andra räknas som parlamentarismens teoretiker, anser vara karakteristisk för ett parlamentariskt

¹ LAGERROTH, Frihetstidens författning s. 45.

² Min uppfattning av 1719 års författningskris har jag nyligen närmare utvecklat i uppsatser 1966 i Statsv. Tidskr. och Historisk Tidskrift. Se resp. s. 28 f. och 152 ff.

statsskick. Ständernas medelbara herravälde över regeringsmakten kom som en konsekvens av deras i grundlagen stipulerade rätt att upprätta förslag för rådsposternas besättning och kan så till vida sägas ha varit förutsett som råden genomgående alltsedan statsskicket gryning benämnts ständernas fullmäktige och ständerna rådets principaler. Dylika relationer fanns det dock gott om exempel på inom privaträtten, lämpliga att åskådliggöra relationen mellan de två statsmakter, som råd och ständer få anses ha utgjort. Aldrig möter den i någon lagtext. Alla sådana räkna med rådsherrarna såsom konungens rådgivare. Det nya var att de partier, i vilka det svenska folket började uppdelas sig, togo nämnda slagord i sin tjänst och sökte via rådkammaren genomföra bestämda program. Oppositionsparti kom att stå mot regeringsparti enligt konventionalregler, som lämnade de legala reglerna orubbade på ett sätt, som vi bäst känna från Englands författningssliv. I intetdera landet togs folksuveränitetsläran i bruk för att motivera folkrepresentationens faktiska allmakt. En samtida kännare av statsskicket, riksrådet K. F. Schaffer, har dock i sin för kronprins Gustaf avsedda lärobok i gällande svensk statsrätt från 1750-talet förklarar, att 1739 års prejudikat innebar ett brott mot den bestämmelsen i Sveriges lag att ingen må bli sitt ämbete förlustig utan laga rannsaking och dom. »Riksens ständer ha», säger han, »i anseende till riksrådsämbetet annorlunda förklarar, i det ständerna kunna därifrån licentiera den, som av någon orsak förlorat deras förtroende. De hava vid detta tillfället förklarar riksens råd för deras fullmäktige, av vilken denomination följer att fullmäktigeskapet med principalens förtroende upphör.»³

Det dröjde icke länge, förrän folket självt i sin konkreta mångfald framträdde med anspråk på att få intaga samma ställning till riksdagen, som denna satt sig i besittning av vis à vis rådet. Det är den lära, som härvid utvecklades under 1740-talet, som

³ Se En frihetstida lärobok i gällande svensk statsrätt, Statsv. Tidskrift 1937 s. 197.

framför andra bär namnet principalatsläran. Också den stödde sig på positiv rätt. Regeringsformen själv kallade i § 47 dem, som valde riksdagsmän, kommittenterna, för ständer, och det vore kommittentens förtroende allenast, som kvalificerade kommissionären. När förtroendet upphörde, så upphörde också kommissionen eller fullmäktigskapet. Läran, som hotade att upplösa riket i ett statsförbund, inrymmande så många särstater, som det fanns valkretsar, och förvandla riksdagen till ett slags diplomatkongress, påminner om vad Rousseau, som dock först 1762 framträder som statsrättslig författare genom sitt verk *Contrat social*, har att säga till försvar för den omedelbara demokratin: Det engelska folket är fritt endast i den stund det väljer parlamentsledamöter och erinringen om att en demokrati av nämnda slag är omöjlig i stora stater har intet att säga den, som endast anser småstater önskvärda. Det bör i detta sammanhang också omnämnas, att lärans förkunnare beskyllde dess motståndare för att för riksdagens räkning vilja annektera den »suveränitet», som man avsvurit 1719, och att de hävdade att det vore Stockholm, där läran i första hand förkunnades, ovärdigt att underordna sig vad uppstäder och obetydliga stapelstäder dekreterat. Ex officio gendrevs läran genom framhållande av att vad rättegångs- och handelsbalkarna, således positiv rätt, hade att säga om fullmäktigskap ej vore tillämpligt på kommittenters förhållande till riksdagsfullmäktige eller att det, om det tillämpades uti ifrågavarande fall, skulle leda till anarki.

I en beaktansvärd broschyr sökte dock en skriftställare, bibliotekarien Frondin, hävda lärans oförenlighet också med naturrätten. Utan att ha tillgodgjort sig vad som just var finessen i det system, som utarbetats av den engelske filosofen Hobbes i mediet av 1600-talet, nämligen identiteten av samhälls- och härskarfördrag, hävdar Frondin, att överlåtelsen av makten från de ursprungligen statslösa individerna på vad han kallar »högst-rådande makten», dvs. staten, liksom i Hobbes »Leviathan», är oåterkallelig. Därmed har han dock ej givit sig den absoluta

staten i våld, såsom Hobbes gjort. Nämnda makt är i hans ögon en persona moralis, som mycket väl kan inrymma flera individer eller institutioner. Medan Hobbes och Bodin, en fransk stats-teoretiker från 1500-talets slut, som betytt mer än någon för fursteabsolutismens stabilisering, praktiskt taget identifiera staten med furstens person, så medger Frondins resonemang en delning av makten mellan skilda statsmakter i en proportion, som ej intresserar honom i detta sammanhang. Vad han vill ha fram är att rikets maktägande ständer såsom delägare i nämnda makt äro juridiskt sett oansvariga. Riksdagsmännen kunna, såsom det heter i § 1 av nu gällande riksdagsordning, ej bindas av andra föreskrifter än rikets grundlagar. Att, som det heter i samma §, svenska folket representeras av riksdagen blev ej urgerat under en strid, som i viss mån ställde riksdag och folk i harnesk mot varandra. Luckan kan sägas ha blivit fylld av K. F. Scheffer, då han i nämnda lärobok förklarar, att riksens ständer äro att anse såsom nationen själv och såsom vore hela det svenska samhället per individ samlat och tillstädes.⁴ Fiktionen torde ha hämtats från England, där den föreställningen råder sedan gammalt att varje engelsman är företräd i parlamentet och där är genom sin representant t.o.m. personligen närvarande. Lånet hade hämtats från ett främmande folks föreställningsvärld men icke från naturrätten.

2

Genom den utgång, principalatsstriden fick, kunna konung och ständer sägas ha blivit teoretiskt jämställda. Båda framträda som omedelbara statsorgan, juridiskt sett oansvariga och ofelbara. En uppgörelse dem emellan syntes påkallad. Den kom också i och med att den Holstein-Gottorpska dynastien tog Sveriges tron i besittning. Ett parti, hovpartiet, bildades vid

---

⁴ En frihetstida lärobok . . ., Statsv. tidskr. 1937, s. 188.

tiden för Adolf Fredriks tronbestigning 1751 enbart på programmet att hävda konungens rätt gentemot ständerna och deras fullmäktige, rikets råd. Enväldets återinförande lekte dess yttersta högerflygel i hågen. Tills vidare var partiet överlag berett att nöja sig med status quo. Ständerväldets anhängare å sin sida voro angelägna att slå vakt om dessas konstitutionella positioner. Ett statsteoretiskt replikskifte kom till stånd under 1750-talet, som icke har sitt motstycke vare sig tidigare eller senare i Sveriges historia.

Hovpartiets ståndpunkt är enkel nog. Det håller sig i stor utsträckning till den positiva rätten, som vad regeringsformen angår utformats utan aktgivande på ständernas allmakt. Det knyter an till ovannämnda »trilogi», som anses förutsätta ett blandat regeringsätt. Det vore ostridigt, yttrade Christer Horn vid 1751–52 års riksdag, att Sveriges rikets regeringssätt i alla tider varit ett på lag grundat konungsligt regemente, blandat med riksens råds rådgivande myndighet och ständernas frihet. Till konungens favör plockade Grönhagen vid 1755–56 års riksdag ur regeringsformens text fram allehanda smärre befogenheter, som förunnats konungen, såsom två röster i rådet, hans självständiga avgörande av s.k. kabinettsfrågor, hans rätt att fritt utnämna rikets ämbetsmän, om ej grundlagens bud eller enskild rätt kränktes, och ansåg sig med anledning därav kunna hävda, att grundlagen avsett en maktindelning eller balans mellan konung och ständer. Och till värn för beståndet av denna balans åberopade han samma naturrättsliga lära om ett mellan konung och ständer ingånget fördrag, som vi ovan s. 272 sett ständerna 1723 själva åberopa till värn mot kung Fredriks försök till en monarkisk restauration. Kontraktet hade kodifierats i grundlagarna och finge ej rubbas utan båda »paciscenternas» samtycke.¹ Den ännu 1723 aktuella läran om ett konungadöme av Guds nåde har man ej ägnat en tanke. De rojalistiska åsikterna framlades i

---

¹ STAVENOW, a.a. s. 38 ff.

skilda memorial och anföranden vid riksdagen av enskilda parlamentariker. De officiella statsmakterna stodo ej till en oppositions förfogande och icke heller tryckpressen.

Ständermaktens anhängare voro mindre nogräknade med den positiva rätten. Utan närmare hänsyn till densamma presenterar man ett maktdelningssystem, som har nära frändskap med det, som framställts av John Locke i hans till försvar för »the glorious revolution» författade *Two treatises of government* och som till sin senare del 1726 översatts till svenska genom kanslikollegiets försorg av translator Harmens. Lagstiftande makten, som intar en rätt undanskymd plats i regeringsformen och där snarast har konungen som subjekt, får i enlighet med Lockes åskådning – the legislative is the supreme power, säger Locke² – dominera såsom den i vart och ett samhälle viktigaste och måste tillkomma ständerna ensamma. Den är nämligen av början och naturligen hos samhällets ledamöter och kan från dem eller deras fullmyndige icke skiljas utan frihetens förlust, förklarar biskop Browallius, en framstående ledare för hattpartiet, i ett välkänt memorial från 1752. Konungen, som ej är fullmyndig representant för samhällets ledamöter och tidvis med hänsyn till sin upphöjda ställning förklarats vara icke ens en lem i »rikskroppen», kan enligt Browallius icke ha någon del däri, vad också kan sägas ha kommit till uttryck i positiv rätt genom att konungen, såsom nämnts ovan s. 272, i sin försäkran § 5 lovar att alltid instämma med samtliga riksens ständer såsom maktägande, ett ord som gärna för eftervärlden kommit att framstå som en motsvarighet till det attribut »suverän», varmed enväldskungen fordom prunkat. Med lagstiftande makten följa enligt Browallius alla jura majestatica – all other powers derived from and subordinate to the legislative, heter det hos Locke³ – tills den uttryckligen skiljer sig därifrån. Till dem hör

---

² Se LOCKE, *Two treatises* Book II chap. XIII, 150.

³ *Ibidem*.

främst den lagskipande makten, en benämning som grundlagarna sakna och som upptagits från nämnda översättning, vari det återger Lockes »executive power». Den tillkommer enligt lag konungen jämte vissa i regeringsformen angivna regalier men får med hänsyn till dennes oansvarighet ej av honom fritt utövas utan endast med råds råde. Dock är rådet icke en med konung och ständer jämnställd myndighet. Regeringsformen känner rådsherrarna endast såsom konungens rådgivare, men ständerväldets apologeter ge i sina deduktioner, liksom Scheffer i sin lärobok, rättsligt erkännande åt slagordet att de äro ständernas fullmäktige. Som riksens ständer icke jämt och samt kunna biträda sin konung vid regementet, så ha de, förklarar kanslipresidenten Tessin 1751 i en skrivelse från råd till ständer angående konungaförsäkrans utformning, i sitt ställe konstituerat fullmäktige, vilkas plikt det är att heligt bevara kapitulationen mellan konung och ständer. Deras ämbete kräver myndighet att kunna bestrida de högst viktiga angelägenheter, som vidhäfta detsamma, men den myndigheten är icke deras utan riksens ständers. Å andra sidan träda rådsherrarna icke genom sina råd konungens höghet för nära. Konungen tillkommer höghet, yppersta vördnad, tro och huldhet av dess undersåtar, och ingen annan äger bjuda och befalla efter råd och lag, all verkställighet sker i hans namn och på dess bud. Endast konung och ständer erkännas vara omedelbara statsorgan, kontraherande delar, av vilka hela rikskroppen är sammansatt. Såsom det utåt synliga statsöverhuvudet hör konungen i alla fall med till rikskroppen. Han blandar sig icke i vardagens strid och ävlan utan tronar högt däröver men är just genom denna sin inviolabilitet lämpad att symbolisera statsmaktens egen helgd och oantastlighet vis å vis undersåtarna och rikets oavhängighet av främmande makter.

Av det sagda följer redan att »trilogien» i regeringsformens ingress måste tydas annorlunda än vad rojalisterna ansågo följa därav. Tolkningen, som ständerväldets anhängare ge, måste dock anses mer än lovligt fri, om man ser till vad dess upphovs-

män avsett därmed.⁴ Den visar, då även regeringsformens ingress måste räknas som positiv rätt, samma ringaktning för denna som vi mött, när det gäller den i regeringsformens olika §§ angivna maktindelningen. Rikslagarna tillägga h.k.m:t höghet såsom ett attributum representationis et majestatis imperii, varför också RF § 14 binder k.m:ts och rikets höghet tillsammans, tillägga riksens ständer fri- och rättigheter såsom jura populi, grundade på det äldsta och primitiva ändamålet av alla upprättade samhällen och tillägga riksens råd myndighet att kunna försvara folkets lag och rättigheter. Orden, som återfinnas i en rådets inlaga av 1755, härröra från kanslipresidenten von Höpken. Scheffer är i sin lärobok av samma mening med den åtskillnaden att rätt och frihet återges med de mer expressiva men ännu mindre översättningstroga singularerna »jus et imperium».⁵

Rådets deklaration förtjänar att granskas moment för moment.

»Konungens höghet» hade 1634, då vår första regeringsform kom till, varit ett uttryck för konungadömets maktfullkomlighet. Höghet innebar detsamma som majestas, av vilket det ju var en översättning, och potestas, ja även suveränitet hos Bodin. Suveränitet åter hade hos Gustaf II Adolf och Axel Oxenstierna använts merendels i folkrättslig mening för att beteckna rikets självständighet utåt och inåt. Så även när det gjorts till attribut för »konung». Detta alldeles såsom i modern tid är förhållandet.⁶ Hos Höpken åter får »höghet» denna uppgift sig tillerkänd. Konungen framstår som symbol för rikets oavhängighet. Han representerar en suverän stat – ordet suverän undvikes dock även i detta sammanhang – och har strängt taget endast representativa uppgifter. Det är en underlig utvecklingens

⁴ Se härom E. HJÄRNE, Från Vasatiden till frihetstiden, 1929. Exkurs Axel Oxenstiernas författningsideal.

⁵ Se Statsv. Tidskr. 1937 s. 199.

⁶ LAGERROTH, Frihetstidens förf. s. 117 ff.

nemesis, att det som 1680 betraktades av alla och väl ej minst av konungen själv såsom en högsta triumf för konungamakten, hans oansvarighet, lett till hans reella maktlöshet. Rådet har enligt frihetstidens regeringsformer övertagit ansvaret för regeringens beslut och enligt principen att med ansvaret följer makt har det blivit den bestämmande. Konungen har behållit den upphöjda position, han erhöll 1680, men till nämnda höga pris. Han tronar som deismens Gud i sin himmel utan att ingripa i händelsernas gång.

En helt annan förändring har ständernas ställning undergått. Vad som 1634 betecknades som privilegier – immuniteter – inbegripande även sådana ting som beskattning och andel i lagstiftning har – vi erinra oss Frodins distinktioner – blivit ingredienser i »den högstrådande makten» och därmed – terminologien är fortfarande Frodins – »besynnerliga rättigheter», jura majestatica, innehavda av folket. Folket självt, representerat av ständerna, har blivit ett omedelbart statsorgan vid sidan av konungen och med hänsyn till dennes nämnda reella maktlöshet det enda effektiva.

Begreppet rådets myndighet synes ha undergått mindre förändring. Då rådet enligt 1720 års RF § 14 har att låta sig vårda om konungens och rikets höghet, ständernas rätt och välstånd, bör det väl återfå den eforala position, som en gång gjorde det till hart när rikets högsta myndighet, befogad att ställa t.o.m. konungen till ansvar. Så är dock ej meningen. Det slagord, varmed en gång Karl IX ville tillbakavisa dylika pretentioner – »råda och icke regera» – har upptagits i den just citerade §:n i regeringsformen, som dock i förhållandet till konungen ger rådsherrarna en position av det slag vi nyss talat om. Det är i förhållandet till ständerna som rådet deklinerat och det i den grad, att det ej längre har ställningen som ett omedelbart statsorgan. Det har också Tessin erkänt i ovan citerade skrivelse till ständerna, där han förklarar, att den myndighet, som rådet innehar, icke är dess egen utan tillhör ständerna. Regeringsformen

hade bragt till stånd ett imperium monarchico-democraticum. Skulle en aristokratisk lystnad vilja tränga sig däremellan, bleve den i sin födsel genast förkvävd under den konungsliga högheten och ständernas makt och myndighet.

Därmed skulle den ovan utlovade analysen av rådets tolkning av den till sin innebörd så omstridda »trilogien» i regeringsformens ingress vara slutförd. Vi kunna gå vidare i vår redogörelse för ständerväldets ideologi.

Den nonchalans, som ständerväldets anhängare visat den positiva rätten, när det gällde själva maktdelningssystemet, innebar icke att de accepterat naturrätten. Vad de hämtat från Locke och andra auktorer har ej någon speciellt naturrättslig karaktär. Bestämt avstånd från naturrätten taga de dock först, när det gäller den barriär, med vilken rojalisterna sökt skydda den balans, som de förmena, att grundlagsstiftarna velat åstadkomma mellan statsmakterna. Läran om härskarfördraget utdömes bestämt. Steget dit hade dock tagits med en viss tvekan. Som vi sett, hade en ständerkommission 1723 bekänt sig till läran om grundlagarna såsom kontrakt mellan konung och ständer, vad kanske icke var så underligt, då 1600-talets främste svenske statsrättslärare, Loccenius, förkunnat samma visdom från sin kateder. Föreställningen torde ock legat bakom utformandet av en ny regeringsform, när Fredrik I 1720 efterträdde Ulrika Eleonora och när tanken på ännu ett nytt sådant dokument flyktigt aktualiserades vid 1751 års tronskifte. Mera oförtydligt framträder fördragstanken i den tidigare citerade skrivelsen från råd till ständer samma år, i det rådets grundlagsvårdande uppgift bestämmes såsom ett aktgivande på att den mellan konung och ständer slutna kapitulationen upprätthålles. I anledning därav borde konungens mening om den nya konungaförsäkran inhämtas. Kanslipresidenten Tessin blev dock desavouerad av lantmarskalken Gyllenborg, som bestämt förnekade, att konungaförsäkran, som ju räknades bland grund-

lagarna, kunde betecknas som en kapitulation eller överenskommelse mellan de två omedelbara statsmakterna. Sveriges konung vore vald av fria ständer enligt rikets lagar. Intet annat kontrakt existerade dem emellan än valakten, genom vilken prinsen mottog kronan på villkor att han ville styra riket enligt de lagar, som redan existerade eller framdeles kunde av ständerna stiftas. Av dessa lagar eller rättare sagt grundlagar vore konungaförsäkran en del, i det den utgjorde en förklaring av huru tidigare stiftade lagar, enkannerligen regeringsformen, borde uppfattas. Browallius har sedan i sitt memorial till yttermera visso hävdad, att icke heller regeringsformen är att uppfatta som ett kontrakt. Man finge ej förväxla lag och överenskommelse eller kapitulation. Icke ens genom beteckningen av valakten som en »contractus fundamentalis» ha ständerväldets anhängare sneglat åt naturrätten. En överenskommelse mellan rike och kungsämne måste alltid träffas varje gång en ny dynasti utkoras och har också träffats med Jean Baptiste Bernadotte, då han utkorades till svensk tronföljare.⁷

Av det sagda följer, att ständerna utan att kränka konungens rätt kunna inskränka konungamakten i kraft av det förbehåll, som de gjort i ingressen till regeringsformen att däri få företaga eventuella förbättringar och konungens redan omnämnda löfte i konungaförsäkran § 5 att alltid instämma med rikets ständer såsom maktägande. Frestelsen låg då också nära till hands att använda rätten för att utplåna de reminiscenser av den personliga konungamakten, som regeringsformen innehåller i form av nämnda av Grönhagen till förmån för hans maktdelningslära utnyttjade regalier och dymedelst reducera konungamakten till representativa uppgifter, såsom termen »konungs höghet», så tolkad som von Höpken vill, kräver. Detta är en kär tanke för hattregeringens från och med febr. 1755 utgivna tidskrift, *En ärlig Svensk*, som med styrka framhäver, att en omläggning av

---

⁷ Se vidare LAGERROTH, *Svensk konstitutionalism*, *Hist. Tidskr.* 1966, s. 154 f.

de offentliga kompetenserna överhuvudtaget ej innebär en kränkning av dens rätt, som får sitt inflytande reducerat. Den innebär, kan man med moderna termer säga, en ändring icke av subjektiv utan av objektiv rätt. Det kan, menar tidskriften, vara konungen likgiltigt vem som har makten, blott den utövas till rikets gagn. Å andra sidan blir »ståndernas rätt och frihet» respekterad även om ständerna på annan lägga en uppgift, de själva haft om hand, blott de bevara möjligheten för en ny ändring, om rikets väl så kräver. Det är därvid alltid försvarligare att tilldela rådet en befogenhet än konungen, ty det förra står till ansvar för sina handlingar, den senare icke. Vad det till syvende og sidst kommer an på är att ständerna såsom den svenska nationens ende effektive representant bevara sin grundlagsstiftningsrätt. Denna utgör således en gräns, som de maktägande ständerna ej få överskrida. Riket skulle därigenom förlora sin autonomi. En nations frihet, säger Browallius, består däri att ständerna äga och öva den lagstiftande makten. Å andra sidan är också konungens höghet omistlig. Republik får Sverige således icke bli. Det blev tydligt, när Adolf Fredrik 1768 nedlade regeringen. Hans medhjälpare hävdade, att nu icke längre någon funnes, för vars höghet Svea rike behölle sitt anseende, hans motståndare åter att konungen icke kunde nedlägga det urgamla Svea konungadöme, som av hedenhös varit till, ej heller dess anseende, ty det vore rikets och icke konungens personliga tillhörighet.⁸ Och en samtida traktat förklarade om konungadömet, att rikets ålder, heder, rang och vördning mot andra riken fordrade ett sådant.⁹ Enighet rådde dock ej på denna punkt. Vid 1751–52 års riksdag hade ifrågasatts, att ordensutnämningar skulle ske efter omröstning i rådet, vilket väckte betänkligheter med hänsyn till »främmande maktens och potentaters paritet». Häremot invände Browallius, att mellan alla

---

⁸ LAGERROTH, Frihetstidens författning, s. 609 ff.

⁹ Ibidem, s. 710.

självständiga riken vore paritet. Åtskillnad i regeringssätt gjorde i det målet intet till saken.

Ärlig Svensk ägnar mycken uppmärksamhet åt problemet vad som kunde göras för den fria författningens bestånd, vad man också kan kalla de konstitutionella garantierna. Då den konstitutionella friheten ej ter sig som väsensskild från den nationella autonomin, är det icke så egendomligt, att han från positiv svensk statsrätt vänder blickarna utåt mot folkrätten och hakar sig fast vid den beryktade § 7 i Nystadfreden av 1721, genom vilken, så tolkad som de ryska ombuden i Stockholm ville tolka den, en granne givit Sverige en underpant på det fria statskickets fortsatta bestånd. Appellen till den mäktige nabon föll dock icke den svenska regeringen i smaken. Den hade ju 1746 genom den s.k. nationella förklaringen tillbakavisat den ryske ministerns anspråk på förmynderskap över den svenske tronföljaren och lagade, att Ärlig Svensks uttalande icke upprepades i nytryck av det ark, varpå det stått att läsa. Vid diskussionen i rådkammaren medgav dock kanslipresidenten von Höpken själv, att paralleller icke sänkades. Sverige och Frankrike hade ju i Westfaliska freden garanterat tyska rikets konstitution. Han skulle, om han levat ett århundrade senare, kunnat hänvisa till att vissa §§ i den tyska förbundsakt, varigenom 1815 ett statsförbund fick träda i stället för det 1806 avsmnade heliga romerska riket av tysk nation, inrycktes i Wienerkongressakten och att en statsman av von Steins rang, med hänsyn till vad både England och Ryssland betytt för Tysklands frigörelse, icke fann det otillbörligt, att den nationella autonomin belastades med utländska servitut.¹⁰ Med hänsyn till vad här sagts om analogin mellan konstitutionell frihet och nationell autonomi torde det icke vara ur vägen att jämföra den politiskt så våldiga fredsparagrafen med en integritetstraktat.

Den gjorda utvecklingen på folkrättens område, gjord i en

---

¹⁰ LAGERROTH, *Moderna författningar* 1955 s. 388.

framställning, som avser alternativet positiv rätt eller naturrätt, torde kunna försvaras med att de skilda staterna vid denna tid ansågos i förhållande till varandra leva in statu naturali. Uttryckligen säger Locke i *Two treatises of civil government* Book II Cap XII, st. 145, att »the whole community is one body in the state of Nature in respect of all other states or persons out of its community». Och en så betydande svensk rättslärare som Jacob Wilde har i det arbete, som han 1742 utgav om det s.k. oinskränkta enväldet, hävdad, att ständerna med det ord »soverän», som inryckts i 1693 års bekanta »förklaring», ej avsett annat än vad von Höpken 1755 anser, att regeringsformens författare ha avsett med konungens höghet och däremot icke det slags soveränitet, som kan återges med det svenska ordet välde. »Alla konungar äga enahanda majestät men icke därför lika välde, och likväl äro de medelst den kungliga högheten stadda uti det s.k. naturliga tillståndet, det är att vara ingen människa undergivne, emedan de hava iklätt sig hela menighetens person och rätt.»

Vare härmed hur som helst. När det gäller att söka inhemska garantier för frihetens bestånd överskrider Ärlig Svensk obetingat den positiva rättens gränser och ger sig naturrätten i våld. Han uppställer för sig frågan, huru man skulle ställa sig, om ständerna själva vore så äreförgätna att de bröto mot grundlagarna eller, som det hette, gåvo bort friheten. De vore då, förklaras det, icke längre att betrakta som ständer utan som rikets fiender och förrädare, »utav vilkas nagelrötter var undersåte hade att kräva blodet». Det är obestridligen monarkomakernas tyrannlära, som härvid föresvävat honom. Riksdagen, som haft full åtkomsträtt till sin makt, vore icke att jämföra med en tyrannus absque titulo, dvs. en monark som med våld kommit i besittning av sin makt, men väl med en tyrannus quoad exercitium, dvs. en monark, som under sin maktutövning överskridit lagens, närmare bestämt fundamentallagens, gränser. Även mot den senare kunde, enligt vad i varje fall monarkomakernas

yttersta vänsterflygel förkunnade, t.o.m. den enskilde på gudomlig inspiration gripa till vapen. Ärlig Svensk opererar dock icke närmare med en sådan eventualitet, ehuru han icke underlåter att frammana både Engelbrekts och Gustaf Erikssons gestalter. Det skulle dröja årtionden, innan något ingripande av den enskilde fick aktualitet.

Ärlig Svensk känner däremot en officiell myndighet, som är väl skickad att inskrida mot ständer, som överskridit sin kompetens. Det är de väljande ständer, som omtalas i RF § 47. Han bestrider dock, att han därmed accepterat principalatsläran. På 1740-talet gällde det att utrusta riksdagsfullmäktige med imperativa mandat utöver de riksdagsmannafullmakter, som fastställdes i riksdagsordningen och vari grundlagarna anges såsom deras rättesnöre. I Ärlig Svensks spekulation gällde det däremot att ställa de valde till ansvar för att de överskridit sagda grundlagar. Han tänker sig ej heller att ansvaret skulle utkrävas valkrets för valkrets av de hemmavarande kommittenterna. Han tänker sig i stället, att dessa skola utse nya fullmäktige att i de gamlas ställe möta upp på riksdagsorten. Detta kan dock icke ske utan medverkan av k.m.:t, för vars befogenhet att inskrida positivt rätt åberopas. RF § 45 bjuder nämligen, att vid någon oförmodlig händelse, då riksens välfärd och ständernas frihet sådant kan erfordra, riksdag utskrivs av samtliga riksens råd. Det tillkommer de nya ständerna att, i förening med en eventuell grundlagstrogen minoritet inom den gamla ständeruppsättningen, sitta till doms över den ständermajoritet, som kränkt grundlagen. Huru detta i praktiken skall gestalta sig uttalar Ärlig Svensk sig ej närmare om. Man tänker ju gärna på den stora daldansen 1742 eller på bondetåget 1914. Utan anarkiska vådor har hans tanke tagit fast gestalt i det upplösningsprerogativ, som långt senare tillerkändes konungen i 1866 års riksdagsordning, låt vara att detta kan tillgripas redan när skäl finnes förmoda, att partiförhållandena inom riksdagen ej svara mot rådande folkopinion. Enbart som garantier för grundlagens rätta

vidmakthållande i dess bärande principer skulle dock de väljande ständerna snart nog ihåggas av grundlagsstiftaren. Till den grundlagsändring, som i detta syfte genomfördes vid 1765–66 års riksdag, kan den uppslagsrike Oelreich, tidskriftens utgivare, tänkas ha givit uppslaget genom den balanslära, han satt upp mot den, som hovpartiet lanserat.¹ Konungen kontrolleras av rådet, rådet av ständerna, ständerna av grundlagen och tillkommande ständer. Det är en ny form av jämvikt som anbefalles. För en sådan fanns det ej möjlighet att finna stöd hos någon samtida främmande auktor. Däremot företer den intim frändskap med det system, som uppbyggts av Benjamin Constant, en statsrättslig auktor, som var verksam under den tid den engelska parlamentarismen först recipierades i Frankrike dvs under den Bourboniska restaurationen. Denne tänker sig konungamakten som en *pouvoir neutre*, som kontrollerar domarekåren genom sin benådningsrätt, ministären genom sin rätt att avskeda den och folkrepresentationen genom sin rätt att upplösa den.

3

Under den vidlyftiga diskussion, som vi nu avlyssnat, kunde det ej undgås, att vederbörande deltagare kommo att vidröra frågan om statens väsen och uppkomst. Det kan vara skäl att se efter om vad därvid yttrades talar till förmån för det första eller för det andra av de i uppsatsens rubrik uppställda alternativen.

Browallius kunde möjligen sägas stå på naturrättslig grund, då han säger, att lagstiftande makten naturligen är hos samhällets ledamöter. Detta behöver dock ej innebära mera än att den, som stiftar lag för en fri, dvs. autonom stat, måste tillhöra densamma och ej kan stå utanför eller ovanför den och till den rikta befallningar, som måste te sig som heteronoma. Tillbörlig honnör gör han för den positiva rätten, då han i *ouvertyren* till sitt memorial motiverar angelägenheten av att en riktig upp-

¹ Se nedan s. 294.

fattning av grundlagarna är rådande hos ständerna, då de fullgöra sin uppgift att vårda samhällets bestånd, därmed att detta beror på »fastheten av det band, varmed samhällets delar och lemmar äro förknippade och hållas tillhopa. Samma band är fundamentallagen.» Han förklarar desslikes, att hela regeringsförfattningen och alltså »både konungens höghet, rådets myndighet och ständernas frihet äro på lag grundade». Då han omedelbart gör den reservationen till förmån för ständerna att dessa, som gjort lagen, också förut ägt både rätt till sin frihet och varit i verklig besittning därav, så behöver han därmed endast ha avsett rättsläget 1719. Ständerna stodo på landslagens grund, då de gävo riket en ny konstitution. »Suverän» applicerar han aldrig på ständermakten såsom attribut. Så länge ständerna äro i funktion, utöva de ett fritt folks rättighet att stifta lag, men sedan denna maktutövning är förbi, äro de ej annat än lemmar av en kropp – Locke säger om the »representatives» att de »return into the ordinary state of subjects»¹ – som äger den förmånen att »lagen allena i honom är suverän och enväldig». Han skulle kunna sägas med dessa ord ha bekänt sig till Kelsens teori om rättssuveräniteten. Den metafor han som andra ständeranhängare använder, då han talar om »rikskropp», kunde även tydas, som om han vore anhängare av den organiska statslära, som även möter i regeringformens ingress, då där talas om huru »huvudet med lemmarna till en oskiljaktig kropp förknippas och förenas». Särskilt modern är för övrigt icke den organiska statsuppfattningen. Den är äldre än fördrags-teorien. Den möter ju redan i den argumentering, varmed Mene-nius Agrippa söker förmå plebejerna att återvända till Rom.

Härskarfördraget har, som vi sett, av Browallius utdömts såsom icke tillämpligt på Sveriges statsskick, och samhällsfördraget har han icke yttrat sig om. Det senare har dock proberats av en anonym skrift från 1755 med titeln Tankar hur enväldet

---

¹ LOCKE, a.a. Book II chap. XIII 154.

bör anses efter den naturliga lagen. Författaren tänker sig, att staten har uppkommit genom överenskommelse mellan hushållen om vissa på den naturliga lagen byggda grundlagar, och bestrider utifrån denna förutsättning ständernas rätt att genom majoritetsbeslut återinföra enväldet. Det kan emellertid icke heller ske genom enhälligt beslut av alla 4 stånden eller ens genom överenskommelse mellan alla samhällsmedlemmarna. Ty friheten tillhör till sist icke de enskilda individerna utan riket såsom en sammanfattning av alla generationer, varför också riksdagsmannafullmakten förklarar varje mot regeringssättet stridande beslut »ogillt och kraftlöst nu och i framtiden».² Det är således till positiv rätt författaren till sist tryggar sig. Tanken på riket såsom en enhet av samtliga generationer har sedan ytterligare understrukits av en riddarhustalare vid 1755–56 års riksdag, som förklarar, att regeringsformen är stadgad icke endast för det folket, som levde 1720 och icke heller enbart för det folket, som levde i stund som var inne, utan också för det folket som skulle komma. Denna rätt vore ett det levande släktet i förvar lämnat heligt fideikommiss, som ej finge förspillas eller bortgivas.

Jämförelsen mellan rikets frihet och ett fideikommiss har talaren säkerligen hämtat från Ärlig Svensk, som i sin ordning hämtat den från Thomasius, en tysk rättslärare från tiden före närmast föregående sekelskifte, som från patrimonialriken, som fursten kan dela och avyttra som han vill – Browallius hade starkt urgerat, att Sverige icke ens under enväldet var ett rike av detta slag – skiljer fideicommissaria, av vilka fursten endast var en förvaltare. »Försvaren i första hand då», utropar Honestus, en av deltagarna i den debatt, som tidskriften arrangerar för att få de statsrättsliga problemen utredda, »försvaren då Eder frihet, Edert fideikommiss, som I uti en välsignad stund av Edra fäder ärvt, in i själva döden för Edra barn och efterkom-

---

² LAGERROTH, Frihetstidens författning s. 463.

mande intill sista tider.» Maningen leder tankarna icke blott till ovan citerade riksdagsmannafullmakt utan också till en annan positivrättslig bestämmelse av vida äldre datum, nämligen art. 5 i kap. IV i konungabalken, som ännu ansågs ha giltighet. Artikeln bjuder konungen att gömma hus och land med årliga inkomster och landamären och värja dem, så gott han förmår, så att intet därav minskas för den konung, som kommer, i vilket fall denne äger rätt att taga det förlorade åter; annars bleve konungadöme grevedöme eller mindre. Bestämmelsen gäller i första hand konungen och hans förhållande till Sveriges landamären, vad ju ej är underligt, då statens odelbarhet först blir uppenbar i kravet på territoriets odelbarhet. Men integritetsbudet gäller också rikets bland dess »jura majestatis minora» inräknade ekonomiska resurser, vad ju om icke förr blev uppenbart genom den förklaring av §:n, som avgavs av 1682 års ständer. Reduktionen lades därigenom helt i konungens hand. Genom Ärlig Svensks appell utsträcker kravet till ständerna, vilka enligt Höpkens utläggning av (s. 280) termen »ståndernas rätt och frihet» voro innehavare av samtliga jura populi och enkannerligen av den lagstiftningsrätt, utan vars totala förläggning i ständernas händer Sveriges folk enligt Browallius icke skulle vara ett fritt folk. Men även på »konungens höghet», så tolkad som Höpken tolkar den, kan landslagens bud appliceras. Riket får territoriellt sett ej minskas så att det icke med heder kan kalla sig för konungadöme utan sjunker ned på den feodala rangskalan, tills det kommer i nivå med ett grevdöme.

4

Vad vi nu presenterat av frihetstida doktrin skulle vi, huru radikalt det än syntes vara för dem, som stodo på det gamla konungadömet grund, kunna kalla den ortodoxa frihetsläran. Genomgående ställer man sig på lagens grund. Under en diskussion, som utspinner sig i Ärlig Svensks spalter, kommer emellertid Probus med påståendet, att det vore med ständerna som

med varje annan suverän makt, att de icke kunde binda sig själva, ty samma suveräna makt, som de ägde i dag, ägde de ock en annan dag till att göra och låta vad dem lystes och behagade. Deras förra lagar kunde ej hindra dem att häva dem och göra andra i deras ställe, ty de dependerade därutinnan av ingen utan allenast av sig själva. Honestus visar visserligen hän på grundlagarna såsom reglerande lagstiftarens åtgöranden, men härtill skulle Probus kunnat svara, att även grundlagarna kunde ständerna sätta sig över, då de ju hade dem helt i sin hand. Det är Bodins lära om en *legibus soluta potestas* (av lagar oberoende makt) applicerad på dem, som denne tänkare sist ville se som maktens innehavare. Man kunde också hänvisa till svenska förebilder, i det vid tillkomsten av 1634 års RF den reservationen gjordes av Axel Oxenstierna att när konunges majestät – majestas var ju vid denna tid, som vi nämnt, synonymt med höghet – vore närvarande, så finge »alla andra officia och värdigheter vila och conquiescera».¹ Fullmäktigbegreppet, som ständerna enligt ovan nämnda slagord applicerat på rådet, rikets egentliga regering, kom dem också väl till pass, i det man oförbehållsamt förkunnade, att ständerna själva såsom principaler kunde utföra vad de uppdragit åt rådet. Mot teorin, sällan öppet uttalad, svarade också praktiken. Frihetstiden överflödar av exempel på ständernas ingripanden i regeringens åtgärder, när så tarvades motiverade med att de såsom lagstiftare stodo över lagen. Det gick därhän att det med skäl kunnat sägas, att om ständerna årligen sammanträdde, så kunde ämbetsverken gärna upphöra med sin verksamhet.

1760–62 års riksdag betecknar kulmen för ständernas nu i all allmänhet omnämnda övergrepp. Särskilt var det de ofrälse ständer, som excellerade i excesser och detta särskilt i fråga om ämbets tillsättningar. Övergreppen, som gjorde den positiva rätts bestämmelser om intet, fann adeln vara för påtagliga för

---

¹ LAGERROTH, Frihetstidens författning, s. 123.

att de skulle undgå gensägelser. På riddarhuset uppträdde överste Gyllensvan med ett yrkande, som också i sin ordning hörde hemma i doktrinens värld, om det också ej direkt kan rubriceras som naturrättsligt. Ärlig Svensk åberopades² och därutöver, fast det må frågas med vad rätt, både Locke och Montesquieu. Om förmaningar till de ofrälse stånden ej gjorde verkan, skulle de lojala minoriteterna inom varje ofrälse stånd uppmanas att förena sig med adeln och denna »dygdiga» hop träda tillsammans och av k.m:t begära, att nya riksdagsmän måtte inkallas i de övriga laglösa ledamöternas ställe, vilka sedan borde evigt dömas förlustiga sin riksdagsmannarätt. Lantmarskalken, Axel von Fersen, vägrade dock att ställa proposition på ett sådant förslag. De nämnda auktorerna hade han aldrig besvurit men väl grundlagarna, och de kände ej det påyrkade tillvägagångssättet.

Vid nästa riksdag, verksam under åren 1765–1766 och präglad av den största partivälvningen sedan 1739 – mössorna detroniserade hattarna – kom en författningsreform till stånd, som kan betecknas som en syntes av Fersens och Gyllensvans ståndpunkter. Det bestämdes i ett appendix till grundlagarna, kallad förordning om lagarnas verkställighet, att dessa ej skulle kunna ändras på den riksdag, vid vilken förslag därom väckts, utan skulle detta vila till nästföljande riksdag för att då eventuellt antagas genom enhälligt beslut av alla fyra stånden. Meningen var att kommittenterna, som samtidigt sattes i besittning av den vidsträcktaste tryckfrihet genom 1766 års tryckfrihetsförordning, skulle få tillfälle att bedöma, huruvida förslaget verkligen innebar den förbättring av grundlagarna, som regeringsformen anbefallt. Med hänsyn därtill skulle de nyvälja eller omvälja sina fullmäktige. Principalatsläran har vunnit en seger, i varje fall i den modererade gestalt vari den utan att så betecknas framträder hos Ärlig Svensk. Men därmed har också frestelsen

---

² Se ovan s. 286.

att tumma på grundlagarna in casu blivit mindre. I varje fall är sådant tummande mindre ursäktligt. De bångstyriga må bida sin tid, tills grundlagen hunnit ändras, eventuellt i den riktning de själva önska och i den ordning som grundlagen angivit. En lag in casu är ej lovlig. Ständerna måste, tills nämnda procedur försiggått, följa grundlagarna strikt. Och vad som är viktigare än något annat är att varje möjlighet för en folksuveränitet i den anda, som framträder i Rousseaus ett par år innan publice-rade verk *Contrat social*, är utesluten. Ständerna äro även som grundlagsstiftare underordnade grundlagen. De äro ej i besittning av en »*pouvoir constituant*», sådan som den Rousseau tillerkänner folket, i det detta såsom »*la volonté générale*» kan genombryta rättsordningen, när det lyster det; som lagstiftare är det ej bundet av någon lag, ej ens av själva *contrat social*. Ingen möjlighet finns längre att i Sverige identifiera den folkliga suveränen med den ständeruppsättning, man för tillfället har för ögonen. Två situationer kunna inträffa. Ständerna föreslå en grundlagsändring, men genomdriva den kunna de icke, huru maktägade de än äro. Det blir nästföljande ständers värv. Ständerna kunna genomdriva en grundlagsändring, som närmast föregående ständer projekterat, men ändra ändringen kunna de ej, ty de äro bundna av det förslag, som föreligger sedan sista riksdag. Någon folksuveränitet kan man ej tala om utom i betydelsen av en suveränitet för riket, som de skilda ständeruppsättningarna genom själva nomenklaturen pretendera att vara organ för. De kalla sig ju rikets ständer. Det är ej en anakronism att tala om rättsuveränitet. Det är organisationen, som är högsta makten.

Vid nästföljande riksdag, som hölls 1769–70, fingo hattarna åter majoritet och hovpartiet sökte utnyttja situationen för att med deras bistånd återvinna den makt, som konungen vid tidevarvets gryning förlorat. Till den ändan påyrkades också upphävande av nämnda appendix, som utom regler för grundlagsstiftning fastställt vissa inskränkningar av ovannämnda

kungliga prerogativ. Åter framfördes härskarfördraget till konungens värn men med mindre säkerhet än förut. Konungamaktens egna förespråkare erinrade sig att »Rousseau de Genève» visat ett sådant fördrags orimlighet. Ständermaktens förespråkare fogade därtill egna argument, som direkt föregripa vad modern statslära haft att anföra. Ett naturrättsligt fördrag vore en orimlighet, ty vem skulle häva eventuell träta mellan kontrahenterna. En lag, vad vi kalla positiv rätt, måste först ha stiftats, enligt vilken kontrakt slutas och tillämpas. Också påvisades i enlighet med Ärlig Svensks resonemang det oriktiga i påståendet att konungens enskilda rätt kränktes genom inskränkningar av konungamakten. Det funnes icke någon rättighet, som vore konungen med hänsyn till hans enskilda person så tillagd, att den kunde sägas betagas honom till hans enskilda förlust, om ständerna funno för gott vidtaga ändringar av maktfördelningen. Särskilt framhölls, att inskränkningar i konungens makt ej ginge ut över hans höghet, såsom detta begrepp numera uppfattades, dvs. som ett representantskap för riket. Om så vore, ägde despoter företräde i rang framför andra regenter. Gentemot hovpartiets balans- och maktfördelningslära, som nu sökte ett stöd hos Montesquieu, ställde man den balanslära, som formulerats av Ärlig Svensk. Sin särskilda belysning fann denna i försvaret för de nya formerna för grundlagsstiftning, vilka hovpartiet falskeligen påstod i kraft av sina egna principer ännu ej ha fått giltighet. Respekt krävdes för de regler, genom vilka lagstiftaren velat binda sin egen maktutövning. Maktägande ständer hade ingen annan motvikt än lagen. Därför hade maktägande ständer gjort denna grundlag, dvs. 1766 års appendix, för sig och efterkommande ständer såsom en motvikt att hålla deras lagstiftande makt inom tillbörliga gränser. Ifrågasvarande bestämmelse gäve hela nationen tillfälle att skapa en lag efter sitt eget lynne och göra den lika beständig som sig själv. Resonemangen visa, huru djupt man penetrerat innebörden av en bestämmelse, som falskligen påståtts vara ett diktat

av den ryska legationen. I själva verket har den, såsom Olof Jägerskiöld visat,³ utformats av mösspartiets ledare.

5

Så långt vi hittills följt frihetstidens politiska utveckling ha de konstitutionella problemen stått i förgrunden. Mot slutet av 1769–70 års riksdag tar också det sociala problemet uppmärksamheten i anspråk. Det sker genom det förslag till gemensamma privilegier för de ofrälse stånden, som utarbetats av borgmästaren i Lovisa, Anders Kepplerus. Det har betecknats som »en förklaring av medborgerliga rättigheter». Etiketteringen leder gärna tankarna till de kända amerikanska och franska rättighetsförklaringar, som beledsaga författningarna av resp. 1789 och 1791. Den svenska förklaringen bottnar dock icke som dessa i naturrätten. Den har en alltigenom positivrättslig karaktär. Det är ej människovärdet det är fråga om utan om svensk medborgares rätt. Särskilt i den långa inledningen är den buren av ett starkt patos, men det är patriotismens och ej humanitetens patos. Såväl i form av stolthet som av indignation kommer detta till synes. Den finske borgmästaren är stolt över att tillhöra en nation, som aldrig av fiende underkuvats, som åtnjuter en urgammal rätt att beskatta sig själv och som själv valt sin konung. Vad som utlöser indignationen är alla de sociala orättvisor, som kontrastera mot den konstitutionella friheten. Det är en mentalitet icke olik den, som möter i Heidenstams medborgarsång, då det heter: det är skam, det är fläck på Sveriges banér att medborgarrätt heter pengar. Märkligt är att Kepplerus ser orättvisorna mindre som en följd av den ena samhällsgruppens övergrepp över den andra än därav att konungamakten sökt hålla den svenska nationen så mycket som möjligt under förmynderskap. Den förste kung, som han är förbittrad över, är den, som införde arvriket, och den andre är

³ JÄGERSKIÖLD, Hovet och författningsfrågan 1760–1766, s. 331.

den, som införde »suveräniteten». Utifrån föreställningen att det svenska folket ej är i stånd att reda sig själv ha de genom allehanda förordningar ingripit i den enskilda hushållningen. Den värsta skamfläcken på den nationella äran finner Kepplerus dock i tjänstehjonsstadgan, vilken, i huvudsak tillkommen under suveräniteten, också bär dennas prägel. Berövade lagens skydd för sina personer skulle arbetarna skyddas av medborgare, som ansågos värdiga att skyddas av lagen. De borde dock vara ett med andra deras landsmän lika fritt folk. I stil med hela denna uppläggning vill Kepplerus icke veta av »ofrälse» såsom beteckning på dem, vilkas privilegier han vill avfatta. Ofrälse vore synonymt med ofri. Odalstånd vore det rätta ordet. Åt alla medlemmar därav vill han förutgå full rättssubjektivitet och lika rätt med adelståndet i fråga om rätt till ämbeten och rätt till jordinnehav.

Det s.k. »ofrälsemannaödet», bestående däri att en ofrälse aspirant vid en ämbetsutnämning 1770 ratades till förmån för en mindre kvalificerad adelsman gay oförmodad aktualitet åt jämlikhetskravet. I den broschyrstrid, som uppstod, märker man mera än hos Kepplerus kontakt med tidens universella jämlikhetssträvanden. Rousseau nämnes dock icke. Däremot förnimmer man något av det religiösa inslag, som präglar de amerikanska rättighetsförklaringarna och ytterst härrör från reformationens förkunnelse av det allmänna prästadömet. Hade Gud icke gjort allt människoläktet av ett blod? heter det. Anfallet riktas nu också mot adeln själv, som från barnsben levde sig in i föreställningen att den vore av ädlare blod än andra människor och ej förstod den naturliga jämlikhet, som råder mellan alla medlemmar av människosläktet. Trots dessa naturrättsliga anknytningar mynna dock reformyrkandena ut i omtolkning och förändring av redan gällande lag. Det är ej fråga om en plötslig nivellering av alla privilegier och radikal proklamering av allas likhet inför lagen utan om adelsprivilegiernas omtolkning därhän, att den rätt, de tillerkänna adeln, ej tillkommer

den ensam, och en komplettering av dessa lagtexter med sådan text, som ger odalstånden vad dem tillkommer. Man vill förutgå alla samma privilegier utan att reflektera över att, såsom det med rätta sagts, vad som är ett privilegium för alla har förlorat privilegiets exklusivitet. Dock har man klart för sig, att den nivellering av rättsförhållandena, som måste komma till stånd och avlösa dualismen mellan adels- och odalfolk, skall gynna den politiska friheten och skapa den enhetliga esprit, som är en förutsättning för den politiska självstyrelsen.

Adolf Fredriks plötsliga död 1771 skapade möjligheter att strax bringa de önskade reformerna i hamn. En riksdag måste inkallas för att ständerna skulle kunna fastställa en konungaförsäkran för den nye konungen. I den kunde de ej gärna inrymma alla sociala förändringar, som man åstundade, men väl ett utbyte av det »förnämligast», som i 1751 års försäkran stod framför »förstånd och skicklighet», såsom norm vid befordringar, mot »endast». Därom uppstod en strid mellan adeln och de ofrälse i plena och utskott, som varade i ett halvt år och hotade att spränga riksdagen i två hälfter. De »valda» lagstiftarna kände sig stå i motsättning till de därtill »födda». Möjligt har man tänkt sig, att de förra skulle kunna med sig associera dem inom den senare gruppen, som ej voro alltför intransigenta. Flera av båda partiernas främsta adelsmän kunde man räkna med såsom medgörliga. En undersökning skulle kanske visa, att det var ungdomen, som var mest anstolt och mest hamrade på svärdfästena. Gustaf III tycktes bli ställd inför samma val som senare Ludvig XVI. Det är icke svårt att säga, för vem han helst ville vara konung, adelsfolket eller odalfolket. De tre ofrälse stånden ville ha sitt förslag till konungaförsäkran expedierat som riksdagens i kraft av majoritetsprincipen, medan adeln häremot ställde riksdagsordningens krav på enhällighet i fråga om privilegier. Den åberopade emellertid också den lära om samhällsfördraget, som vi ovan s. 289 sett framskymta under 1750-talets debatter om statens väsen. Nu fick

den praktisk användning. Ett samhällsfördrag krävde för att det skulle kunna ingås alla medlemmarnas, här ståndens, samtycke, och rimligen kunde det då ej ändras utan samma enhälliga samtycke. Man förbisåg icke, att ett sådant krav kunde leda till stagnation eller väl rättare anarki, men man sökte försvara sin avvisande attityd därmed att det blott var de högsta riksvårdande målen, för vilka majoritetsprincipen ej gällde, nämligen de villkor och avtal, på och genom vilka alla frivilligt ingått i samhället eller själva regeringssättet. Att även ett så begränsat enhällighetskrav som det nu framställda kunde leda till anarkiska konsekvenser hade även adelsmän god blick för. »Om jag betraktade vårt rikssamhälle som ett bolag med grundlagarna som bolagsregler, så skingrades bolaget i och med att reglerna ändrades», yttrade en talare. Slutet blev att de ofrälse stånden fingo sin vilja fram beträffande den diskuterade paragrafens ordalydelse.

Tiden var nu äntligen inne för de ofrälse stånden att rycka fram med sina krav på odalmanprivilegier. Icke heller nu talas det om människorätt. Det är samma positivt patriotiska inslag, som vi mött hos Kepplerus. De ofrälse stånden kräva att betraktas som lika »arvabarn» med adeln i riket. Åter tänka vi på Heidenstams Medborgarsång: så sant vi äga ett fädernesland, vi ärvde det alla lika. Man är dock ej främmande för tanken, att privilegier över huvud aldrig borde påtänkts. Entusiasmen är det intet fel på. Borgarståndet kunde ej återhålla sina glada rörelser, heter det i protokollet. När det gällde, ville man dock ej gå fram på samma radikala väg, som Kepplerus, vars privilegieförslag man haft för ögonen. Adeln skulle rimligtvis igen säga nej och hade ju därvid den positiva rätt på sin sida, som krävde enhällighet mellan stånden vid privilegielagstiftning. Sveriges tredje stånd kunde ju ej jämföras med Frankrikes tredje stånd i fråga om maktställning, och den svenska tjänstadeln var ojämförligt överlägsen den franska hovadeln i fråga om fosterländska förtjänster. Talet om odalmanprivilegier dog

bort. De ofrälse stånden fingo åtnöjas med att taga revansch för ofrälsemannaödet genom att i ett särskilt betänkande fördöma regeringens befordringsnormer såsom stridande mot både naturrätt och positiv rätt. Naturens herre hade ej bundit alla snillegåvor vid adlig börd och Sveriges konstitution – det är regeringsformen till skillnad från adelsprivilegierna – visste ej av andra befordringsgrunder än dygd och förtjänst. Adelsprivilegiernas bestämmelser om adelns rätt vid befordringar innebure ej mer än att konungen även ville ihågkomma adelsmän, när de voro mer meriterade än andra.

6

Gustav III hade långt innan han besteg tronen varit hovpartiets verklige ledare. Dess rättsståndpunkt har han dock ej i allo delat. Härskarfördraget har han ej accepterat som rätta grunden för sitt maktinnehav. Tydligt gav han detta till känna, då han i tal till talmännen den 29 nov. 1771 erbjöd sin medling i nyss relaterade ståndstrid. Det vore olyckligt, sade han, att konungen betraktades som en främmande makt, med vilken folket hade att dagtinga. Det är det folkrättsliga mer än det privaträttsliga inslaget i läran, som stött honom tillbaka. Hellre ville han betraktas som landsfadern. I innevarande stund fann han mest lämpligt att trycka på att han var född landets barn men den ende bland dem, som hade lika liten gemenskap med det ena ståndets intresse som med det andras. Än mer tog den nye konungen avstånd från de parlamentariska partiernas gemensamma ideologi. En grövre missuppfattning av den frihetstida parlamentarism, vars drag vi ovan som hastigast skisserat, låter sig svårligen tänka än den han visade, när han i sitt tal på rikssalen till riksens ständer den 21 aug. 1772 yttrade, att nationen sedan långa tider tillbaka varit skild genom tvenne partier, vilka delat henne så till sägandes i tvenne folkslag, förenade allenast att sönderslita fäderneslandet. Återigen är det en folkrättslig analogi, som användes för att illustrera svenskt författningsliv.

Mera ursäktligt är vad kungen säger om vad ovan närmast betecknats som en okynnesteori.¹ Villervallan hade, förklarade han, gått så långt att den meningen uppenbarligen blivit bekänd att pluraliteten är över lag och ej hade annat rättesnöre än godtycke. Dock var det ju endast Bodins teori applicerad på svenska förhållanden.

För egen del tog Gustaf III avstånd från Bodin, då han i avslutningen av den nya regeringsformen talar om en maktägende men lagbunden konung. Detta kan synas vara så mycket generösare som han icke varit främmande för den rättskonstruktionen att han under dagarna före den 21 aug. varit den »absolutaste» enväldshärskare på jorden men icke dess mindre skänkt riket för evärdliga tider dess ypperliga rättigheter. Han glömde emellertid därvid, att förutsättningen för att han lyckades med sin revolution var att han på morgonen den 19 aug. givit sitt garde, den del av den svenska nationen, som han främst satte sin lit till, en försäkran att han ej ville återinföra enväldet. Formellt sett kom den nya regeringsformen till stånd genom en överenskommelse mellan konung och ständer, vad också understrykes i ett officiöst uttalande av riksrådet Beck-Friis, som efter revolutionen riktades mot journalisten Publicola Halldin, vilken med hänsyn till den nya regeringsformens avsaknad av konstitutionella garantier karakteriserat regeringssättet som en dygde-regering. Först hade konungen, förklarar riksrådet, lämnat nationen sin konungsliga försäkran, därutinnan suveräniteten blev edligen avsgd, och det var nationens fullmyndige sändebud, som antogo och besvuro regeringsformen. Direkt ger han den samma beteckning som 1750-talets rojalister, då han förklarar, att det var konungen, som först underskrev kontraktet och det var undersåtarna som frivilligt(!) antogo villkoren, vilka aldrig funnos i en regering, där hela makten var lagd i en hand. Med hänsyn till de ömsesidigt avgivna ederna och den exkom-

---

¹ Se ovan s. 290.

munikationsformel, som är inryckt i ständernas ingress till regeringsformen – »för vår och rikets fiende anse den eller dem, som oss vilja leda att därifrån vika» – skulle man dock kunna tala om en konfederation av det slag, varpå Sveriges historia är så rik. Att bestämma skillnaden mellan en konfederation och ett bolag skola vi ej inlåta oss på.

Det dröjer länge, innan Gustaf III:s historia efter hans första revolution har att uppvisa företeelser, som äro av intresse för det ämne, som här avhandlas. Först fick han uppenbart slå in på olaglighetens vägar. Så sker, när kungen, efter att ha gjort bränningsrätten till ett regale, vid 1786 års riksdag föreslår ständerna att åtaga sig en särskild bevillning mot att bränningsrätten frigives. Bruksägaren Claes Frietzsky, en av det forna mösspartiets främste män, protesterade under förklaring, att det var svenska folkets urgamla rättighet att själv förädla de produkter, det med flit och möda utur egen jord framalstrar. När sedan konungen vände sig till allmogen på sockenstämmorna för att utbjuda bränningsrätten på arrende, upprepade Frietzsky å det bolags vägnar, vars direktör han var, sina protester under framhållande av att regeringsformen försäkrade rikets invånare om deras gamla privilegier och ej medgäve, att några avgifter pålades dem utan ständernas samtycke. Frietzsky håller sig inom den positiva rättens ram, men då han ej kan visa på någon klar lagbestämmelse utan hänvisar till urgammal rätt, kommer han naturrätten nära. Gränsen överskreds i den argumentering, som J. C. Toll ett par år senare riktar sig mot i brev till en annan gustavian, J. A. Ehrenström. Toll uttrycker däri sin beundran för konungens »oändliga geni», demonstrerat därigenom, att han förstått att i tid häva det jäsande missnöje, som bemäktigat sig allmogen, annars tronens sanna stöd, genom att återge den en frihet, som man inbillat den vara ett jus naturae; varje hållpunkt för revolutionär propaganda var därigenom bragt ur världen.²

² LAGERROTH, Konung och adel s. 110 ff.

En sådan tillämpning in concreto av den franska revolutionens idéer, som kretsade kring högre ting, skulle ju också gjort ett groteskt intryck på Europa.

På ett annat sätt aktualiserades naturrätten genom det eklanta grundlagsbrott, vartill Gustaf III gjorde sig skyldig genom anfallskriget mot Ryssland 1788, och ty åtföljande Anjalaförbund, ingånget för grundlagens värn. Den naturrättsliga lära om härskarfördraget, som gjort rojalisterna sin tjänst under frihetstiden, när det gällde att försvara konungamakten mot ständernas inkräkningar, togs nu i bruk av dem, som närmast fullföljde frihetstida traditioner. Ett positivrättsligt argument kan visserligen anföras av förbundets försvarare, nämligen RF § 18, som låter rikets krigsmakt avlägga tro- och huldhetsed icke blott till konungen utan också till riket och ständerna. Hänvisningen räckte dock ej till för att försvara officerarnas aktiva inskridande. Deras försvarare gripa till distinktionen mellan lagliga rättigheter – vad vi kallat positiv rätt – och naturliga. Det är som utövare av de senare armén handlat. Frånvaron av konstitutionella garantier i regeringsformen får anses ha gjort ett sådant förfarande försvarligt. Då det, sedan rådet berövats sin initiativrätt, icke längre fanns »den coactiva makt», detta förut utgjort, och ständerna ej kunde samlas utom på konungens kallelse – det nya statsskicket var ju ett personligt regemente eller för att använda Publicola Halldins terminologi en dygderegering – ankom det, enligt en förkunnelse, som gick tillbaka på monarkomakerna, på vilken kår som helst, den månde vara armé, collegium, konsistorium eller magistrat eller om möjligt var och en enskild medborgare, som observerade, att grundlagen blivit kullkastad, att inskrida. Att just armén handlat berodde därpå, förklarade man, att först den kunnat konstatera, att kriget var ett anfalls- och icke ett försvarskrig.

7

Vid 1789 års riksdag kom den uppdelning av riksdagen i två hälfter till stånd, som hotat 1772.¹ Men nu var det konungen, som inbjöd de tre ofrälse stånden till en förening med uteslutande av adeln, som bokstavligen visades på dörren. Vad man samlades kring var i mycket det sociala utjämningsprogram, kring vilket de ofrälse stånden slutit upp vid frihetstidens slut. Resultatet blev det till sin utformning monstruösa aktstycke, som bär namnet Förenings- och säkerhetsakten. Som föreningsakt hade den många föregångare ända tillbaka till 1590-talet eller längre. Genom den andra benämningen celebrerades minnet av ett aktstycke, som härrörde från de förenade hatt- och hovpartierna och fallit igenom vid 1769–70 års riksdag. Förenings- och säkerhetsakten av 1789 utgjorde som helhet en kompromiss så utformad att de ofrälse för priset av en social utjämning upppoffrade det mesta av vad ännu återstod av konstitutionell frihet. Det är egendomligt att se, huru lagstiftaren rör sig med en fraseologi, som närmast är naturrättslig och lovar mycket, för att sedan § för § hamna i en prosaisk kompromissartad detaljbestämmelse. Som vi äro alla lika fria undersåtar, så böra vi ock under lagens hägn alla njuta lika rätt, heter det i § 2, men därefter omtalas, att den högsta domstol, som skall ersätta rådets justitierevision, skall bestå av både frälse och ofrälse. Bördshänsyn skall således ändock tagas. I § 3 heter det lovande, att ett lika fritt folk bör åtnjuta lika rätt och att därför alla stånden äga att besitta och förvärva jord i deras gemensamma fädernesland. Det låter som ett genljud av de ofrälse tal 1772 om gemensamt barnaskap i ett gemensamt fädernesland. Men omedelbart göres sedan reservation för adelns sätesgårdar. Närmast ironisk verkar begynnelsen till § 5 »som den rätta friheten består i att fritt giva till rikets underhåll», helst som i fortsättningen riksdagens förut obestridda beskattnings-

---

¹ Se ovan så 297.

rätt spolieras. Mer än nödigt var ville den borne adelsvännen Gustaf III icke offra för ett nytt envælde. Visste de ofrälse stånden icke, att adeln kunde förmodas offra alla personliga privilegier, däri även inbegripen rätten att inneha viss jord, för att bevara den konstitutionella frihet, som ännu fanns kvar? De reala privilegierna, dvs. de viss jord tillerkända friheterna från vissa utlagor, ville oppositionen liksom Förenings- och säkerhetsakten själv skulle bevaras. Kanslirådet Jacob von Engeström, som utformat det författningsprogram, kring vilket den mest representativa adelsoppositionen samlats, har gått fram på en linje, som paradoxalt nog kan formuleras så att alla få åtnjuta adliga privilegier. Också på den vägen, förebådad genom odalsståndens privilegieförslag från broschyrstriden vid frihetstidens slut, kan ju social utjämning uppnås. v. Engeströms fraseologi är ej högtflygande. Med fog har Stavenow sagt om hans rättighetsförklaring, att den består av »ur gammal och positiv svensk rätt – – – hämtade, ofta med svenska lagord formulerade fordringar på undersåtarnas rättigheter». Han skiljer sig därvidlag från en annan samtida adlig förslagsställare, presidentsekretären P. O. von Asp, som ger sin rättighetskatalog rubriken »förklarande av de i samhällslevnaden medbragta samt var och en medfödda naturliga rättigheter och inbördes skyldigheter».² Denne »politiske grubblare» har kontakt med tidens naturrättsliga jämlikhetssträvanden.

Förenings- och säkerhetsakten genomtrumpfades i plenum plenorum. Adels »nej» respekterades icke. Detta lät sig så till vida försvara som RF § 42, så kompletterad som den blev 1786, ej gjorde undantag för grundlagsstiftning, när den stipulerade, att tre stånds pluralitet skulle utgöra »riksens ständers tankar» i alla lagstiftningsmål. Däremot gjorde den undantag för privi-

---

² Se LAGERROTH, Var det von Engeströmska författningsförslaget reaktionärt? i Statsv. Tidskr. 1936 s. 434. Ett gott exempel på naturrätt föreligger också i de tirader i tidningen Medborgaren, som ALMA SÖDERHJELM avtrycker i Sverige och den franska revolutionen I s. 181.

legier och om sådana handlade, som vi sett, var och varannan § i föreningsakten. Adeln åberopade sig emellertid icke blott på detta undantag utan också därpå att regeringsformen kommit till genom en konfederation, vad vi också ansett varit förhållandet.³ 1772 års grundlagsstiftare ha iklätt sig en solidarisk edlig förbindelse att efterleva den och kunna, menar man, endast gemensamt lösa varandra från densamma. Och endast genom en ny förening av konung och alla fyra stånd kan en ny grundlag komma till, gärna då efter gemensam överläggning blott diskussionen är fri. Plenum plenorum vore således i ty fall icke någon förkastlig form för meningsutbyte. Det är utvisandet av adeln man finner förkastlig. Konungen hade »upplöst bandet mellan de konstitutiva delarna av rikskroppen, då han stympat en lem och avhandlat med de övriga». Oppositionen finner det också orimligt, att lagen skulle vara ömsintare om ståndsprivilegierna än om grundlagen själv, som vore hela det svenska folkets privilegium. Läsaren torde därvid dra sig till minnes, att holländarna kalla det aktstycke, som länge utgjorde Nederländernas grundlag, frihetsbrevet av 1477, för »de groot privilegie». Han tänker också gärna på hurusom de ofrälse ståndens kamp för odalmanprivilegier skulle mynnat ut i privilegiesamhällets fullständiga nivellering till förmån för principen om allas likhet inför lagen.

Till försvar för kravet på enhällighet vid grundlagsstiftandet har oppositionen emellertid också aktualiserat den naturrättsliga lära om samhällsfördraget, som en broschyrförfattare 1755 prövat och förkastat, men adeln åberopat till sitt värn i striden om konungaförsäkran vid 1771–72 års riksdag.³ Den positiva rätten tycktes ej vara tillfyllest. En riddarhustalare, brukspatronen friherre Rappe, gick på så sätt en medelväg att han ur »ordasätten» i regeringsformens ingress och avslutning sökte utläsa, att tanken på staten som ett bolag föresvävat dess stiftare.

---

³ Se ovan s. 300.

»Bolag» var ju också den etikett, som adelsprivilegiernas försvarare satt på frihetstidens statskick strax före dess tillintetgörelse. En annan sak och det är denna, som här framför allt har rätt till vår uppmärksamhet, är att han vidkändes, att hans resonemang grundade sig endast på naturliga lagen och förnufts slut. Det är läran om samhällsfördraget, senast framförd av Rousseau i hans *Contrat social* av 1762, som helt har fångat honom. Det av denne framställda kravet på enhällighet vid detta kontrakts ingående lämpade sig ju utmärkt som argument i den fråga, som var före. Rousseau nämnes dock ej vid namn och avvikelserna från honom äro också betydande.

Rousseau hade räknat med ett fördrag mellan individer, medan Rappe räknar med ett fördrag mellan stånd, som han för omväxlings skull söker beräkna till sju. Det är ej svårt att bland dem igenkänna Sveriges fyra riksstånd. Bland dem återfinna vi emellertid också benämningar, som avse regeringen. Konungamakten ställes i jämbredd med undersåtarna. Därigenom undgår talaren att behöva räkna med mer än ett fördrag, vad Rousseau också undgått, men detta på så sätt att för honom insättandet av en regering, den må nu vara monarkisk eller republikansk, är en kommission, som uppdragsgivaren, det suveräna folket, när som helst kan återkalla, en justering av gängse fördragsteori, som ju visat sig vara känd åtminstone på 1769 års riddarhus. Rappe medger villigt att konsekvensen av hans anammande av samhällsfördraget borde bli kravet på enighet även inom varje stånd för sig, ja mellan alla individer i samhället, men avböjer med hänsyn till dess orimlighet i praktiken dylikt konsekvensmakeri. För varje stånds vidkommande accepterar han majoritetsprincipen. Inom vart och ett av dessa smärre bolag är det en samhällsregel att varje fullmäktig har rättighet att säga sin tanke med skyldighet att bifalla de flestas beslut. En opponent har alltid möjlighet att skilja sig från det samhälle, vars pluralitet han förmodar ha gjort honom orätt. Så mycket mera energiskt vidhåller Rappe tesen att konungen och samtliga såsom kollektiva perso-

ner betraktade fyra stånd måste vara eniga om en författningsändring. Allt intrång uti en bolagsintressents betingade rättigheter utan hans eget medgivande vore liktydigt med hans utslutande ur samfundet, ty varje förändring i ett samhälles regler är helt och hållet ett upprättande av ett nytt samhälle, och ett nytt samhälle kan ej annorlunda upprättas än genom frivillig överenskommelse mellan alla dem, som skola bli medlemmar därav. Denna princip gäller oavsett om den följts 1772 eller ej. Och Rappe tillägger, att en regeringslag ej kan föreskriva, huru en efterkommande regeringslag skall vara beskaffad.

Rappe har därmed utifrån sin individualistiska utgångspunkt givit sig den för Rousseau konstitutiva lära om en »pouvoir constituant» i våld, som sedan accepterats av den franska revolutionen och av Stefan Zweig i »Die Lehre von Pouvoir Constituant während der französischen Revolution» betecknats som ett »Programm der permanenten Revolution». Bakom den rätt, som 1791 års författning tillerkänt lagstiftande kåren till partiell revision av författningen i skilda etapper, påminnande om den, som 1766 stipulerats för de svenska ständerna, väntar en rätt för folket att som en pouvoir constituant spontant träda fram för att lägga om det hela från grunden. 1792 års nationalkonvent bär redan genom sitt namn syn för sägen. Huru bjärt kontrasterar icke Rappes ståndpunkt mot den, som vi mötte i 1766 års bestämmelser (se ovan s. 293). Dessa ge i positiv lag regler för huru nya författningsregler skola komma till stånd. En total omvälvning av författningen tänker man sig ej vara möjlig. Den skall förbliva lika evig som riket självt. Man utgår ej från uppfattningen av staten såsom ett privaträttsligt bolag, stiftat till individuella intressenters fromma, utan ser däri en organisation av ett genom tiderna fortlevande folk, som även när det gäller författningens fortsatta utveckling begagnar sig av ständerna såsom organ.

Den opposition, som efter 1789 års revolution samlade sig mot Gustaf III i akt och mening att bringa honom om livet, företer många schatteringar. De mest representativa elementen fullföljde frihetstida traditioner och fylkades kring Jacob von Engeström, som ville, att de personliga adelsprivilegierna skulle spolieras mot att de ofrälse stånden ville upprätthålla den konstitutionella friheten; denna måste vara mera värd än alla privilegier. Men det fanns också de, som hade sina försänkningar framför allt i den franska revolutionens idéer. En helt doktrinär författning efter förebilden av 1791 års franska konstitution har av dem utarbetats. I den anbefalles också till utarbetande »en politisk och moralisk katekes, som avhandlar människorätten» och förklaras att alla privilegier skola avskaffas.¹ När det gällde att rättfärdiga det hemska dåd, man stod i begrepp att utföra, torde emellertid alla ha sökt sig tillbaka till en ideologi, som var gammal nog, nämligen monarkomakernas lära om tyrannmordet. Folket som helhet eller dess ämbetsmän ägde – vi känna igen resonemanget från Anjalaförbundets försvarare – rätt att inskrida mot den monark, som bröt det kontrakt, genom vilket han erhållit sin maktställning. Och skolans yttersta flygel menade, att därvid även mord vore tillåtet. Den furste, som översked de gränser författningen dragit för hans maktutövning, vore en tyrannus quoad exercitium lika väl som den, vilken med orätta medel först kommit i dess besittning, vore en tyrannus absque titulo. Förkunnelsen av upprorsrätten återkommer under Gustaf III:s sista år i både memoirer och hemliga paskiller. En av de senare förklarar, att en kung, som förgriper sig på regeringsformen för att förstöra folkets fri- och rättigheter, förklarade sig själv som dess fiende och enligt naturens lag borde straffas av folket, som gjort honom till sin konung och icke till sin tyrann.

---

¹ Se KARLBOM, Bakgrunden till 1809 års RF, s. 322.

Anknytningar till positiv rätt ha dock icke saknats ens när det gäller kungamordet den 16 mars. Nyss citerade paskill hänvisar till RF § 8, där det som motivering för att konungen har votum decisivum i rådet anföres, att han allena som huvud för hela riket vore ansvarig Gud och fosterlandet för dess styrsel. Orden hade insatts i §:n såsom en replik på den motivering, som 1720 års RF inrymmer för att rådspluraliteten och ej konungens eget votum skall bli avgörande för vad som blir k.m:ts beslut, nämligen att de av riksens råd, som genom fördärvliga rådslag därtill varit vållande, komme att stå till ansvar därför inför ständerna. Inversionen hämnar sig på sin upphovsman. Det moraliska ansvar, varom § 8 talar, blir enligt naturens lag ett juridiskt ansvar, som berättigar till att, som paskillen uttrycker sig, »klingan måste determinera» och våld brukas mot våld för att återställa lagens verksamhet. Egendomligast är dock att Anckarström själv, när han satt i sin cell utan tillgång till acta publica, i ett yttrande, som ej fått tryckas i de officiella protokollen, trevande säger: det står i regeringsformen en paragraf ungefär så lydande: den, som söker att ändra eller kullkasta denna fundamentallag, varder ansedd som rikets fiende. I anledning därav följer ju att konungen själv förklarade sig vara rikets och folkets fiende, då han började styra efter säkerhetsakten och ej efter regeringsformen. Och i sådant fall har man rätt att avstyra våld med våld.² De ord han åsyftar äro de ovan citerade ord i ingressen till regeringsformen, genom vilka ständerna för-

² Det förtjänar omnämnas, att Strindberg i sitt drama Gustaf III riktigt återgivit Anckarströms motiv för mordet, då han i dennes mun lägger följande ord: »Skulle du för övrigt tycka mer om att jag hyste sympati för en trolös, infam komediant, rikets fiende! Ja rikets, ty så nämner hans egen grundlag den, som kränker regeringsformen. Han är rikets fiende och därför.. Slå!» Samlade Skrifter av AUGUST STRINDBERG, Trettionionde delen s. 345 f. ... STIG JÄGERSKIÖLD har också i Tyrannmord och motståndsrätt 1792-1809 i Scandia 1962 framhåvt, att Anckarströms motivering, som han s. 153 avtrycker med diplomatisk noggrannhet, anknuter »till positiv rättsbildning, 1772 års RF». Gärna instämmer jag i Jägerskiölds ord s. 157, att Anckarström ej kan fränkännas ideella motiv för sitt handlande.

klara sig för sin och rikets fiende anse den eller dem, som vilja leda dem att avvika därifrån. Liknande bestämmelse återkommer i den i ständernas namn avfattade avslutningen. Så fick i alla fall den positiva rätten det sista ordet i det replikskifte mellan positiv rätt och naturrätt, som vi härmed följt till slutet av det tidevarv, som börjar den 30 nov. 1718 och slutar den 16 mars 1792.

ZUSAMMENFASSUNG

In dem vorliegenden Aufsatz versucht der Verfasser zu zeigen, wie in einer zeitlich sowohl nach vorn wie nach hinten scharf abgegrenzten Periode gewisse naturrechtliche Begriffe mit positivrechtlichen wetteifern, sie in einzelnen Fällen aber auch ergänzen.

Zunächst ist da der Souveränitätsbegriff zu nennen. Sehr extreme Anhänger der Ständeherrschaft der Freiheitszeit machen geltend, dass die Stände eine ebenso unbegrenzte Macht besäßen, wie zuvor der absolute König. Die orthodoxe Lehre lautet jedoch, dass die Stände nur ein staatliches Organ neben dem König sind. „Das Gesetz allein“, besagt sie, „ist souverän und absolut“. Einen entscheidenden Sieg erringt diese Auffassung 1766, als die Ausübung des Grundgesetzgebungsrechts der Stände an bestimmte Formen gebunden wird, deren Einhaltung teilweise auch das heute geltende Recht fordert. Irgend ein „pouvoir constituant“ im Rousseauschen Stil gibt es nicht, denn das Volk selbst, dessen Meinung eingeholt werden muss, bevor ein dem einen Reichstag vorgelegter Antrag von dem nächsten definitiv angenommen werden kann, ist angewiesen, diese Meinung nur durch die Reichstagswahlen zum Ausdruck zu bringen. Durch die Lösung, welche die sog. Principalatsfrage 1747 erhielt, wurde die Lehre von der Volkssouveränität, die Rousseau später geltend machte, abgelehnt, auch in bezug auf das Verhältnis zwischen Kommittenten und Reichstagsabgeordneten. Die ersteren haben kein Recht, die letzteren durch imperative Mandate zu instruieren. Die Kompetenz des Reichstags ist im Grundgesetz angegeben. Die Wähler überantworten nicht die Macht den Gewählten, heisst es, sondern die Gewählten der Macht.

Da die Stände allein das Recht besitzen, die Grundgesetze zu „verbessern“, müssen die an der Macht befindlichen Stände mit Be-

stimmtheit die Versuche der Hofpartei ablehnen, für den König ein Recht zur Mitwirkung zu vindizieren mit der Behauptung, die Grundgesetze seien ein Kontrakt zwischen König und Ständen, der nur mit Zustimmung beider geändert werden kann. Kein anderer Kontrakt zwischen diesen beiden existiere, wird erklärt, als der Wahlakt, durch den König Adolf Fredrik die Krone Schwedens für sich und sein Geschlecht erhalten habe mit der Verpflichtung, das Reich in der Weise zu lenken, die in den Grundgesetzen festgelegt ist, welche die Stände erlassen haben oder in Zukunft erlassen werden. Rousseau, der 1762 die Möglichkeit eines Herrschervertrages verneinte, ist antizipiert. Als die Regierungsform der Freiheitszeit 1772 durch diejenige von 1772 ersetzt wird, die jedenfalls scheinbar das Resultat einer Übereinkunft zwischen König und Ständen darstellt, wird die Rechtslage eine andere. Nun sind es die von der Macht vertriebenen Männer der Friheitspartei, welche die Lehre vom Herrschervertrag zum Schutz für die Befugnisse auszunutzen suchen, welche die Revolution von 1772 den Ständen unverkürzt belassen hatte.

Die Lehre von dem Gesellschaftsvertrag wird vom Adel in seinem Kampf gegen die nicht adligen Stände ausgenutzt, als seine Privilegien gegen Ende der Freiheitszeit von diesen angegriffen werden. Diese Lehre erklärt, der Staat sei eine Gesellschaft, und über eine Änderung der Regeln einer Gesellschaft müssten sich alle ihre Mitglieder einig sein. Das Argument taucht in differenzierterer Gestalt wieder auf, als der König und die nicht adligen Stände 1789 eine gemeinsame Attacke gegen die sozialen Vorrechte des Adels wie auch seine politische Machtstellung unternehmen. Man hat das Gefühl, Rousseaus Lehre von einem *contrat social* gegenüberzustehen, bei dessen Schliessung alle einig sein müssen, und der sich auch nicht ohne Zustimmung aller ändern lässt. Der Unterschied besteht darin, dass die Stände an die Stelle der Individuen getreten sind. In diesem Zusammenhang wird auch geltend gemacht, dass eine Verfassung keine Regeln darüber enthalten kann, wie eine neue Verfassung entstehen soll, und dass jegliche Änderung der alten Verfassung als Erlass einer neuen anzusehen ist. Hier kommt Rousseaus Lehre von dem „*pouvoir constituant*“ zu Ehren, doch wird sein Name nicht genannt.

Eine grosse Rolle in der konstitutionellen Debatte spielt die Frage der konstitutionellen Garantien, während der Freiheitszeit gegen Missbrauch der Macht durch die Stände, in der gustavianischen Zeit

gegen Missbrauch durch den König. *Ärlig Svensk*, eine vom Reichsrat in den 1750er Jahren herausgegebene Zeitschrift, sieht eine Garantie gegen den ersteren darin, dass König und Rat neue Bevollmächtigte an Stelle der Gesetzesbrecher berufen. Man kann sagen, dass hierdurch eine Antizipation des Auflösungsprärogativs stattfindet, das eine so grosse Rolle in Benjamin Constants staatsrechtlichem System spielt. Die Regierungsform von 1720 sprach indes auch vom Recht des Reichsrates, von sich aus den Reichstag zu berufen „bei einem . . . unvermuteten Ereignis“. In der gustavianischen Zeit, in der jede Form von Ratsverantwortung fehlte, verwies man auf das Recht einer Gruppe, einem ungesetzlichen Befehl von Seiten des Königs den Gehorsam zu verweigern. Dies diente dem sog. Anjalabund als rechtliche Verteidigung, der 1788 Gustaf III. an seinem Angriff auf Russland hinderte. Die *ultima ratio* war dann, was die monarchomachische Rechtslehre Tyrannenmord nannte. Ein solcher wurde am 16. März 1792 ausgeführt. In beiden Fällen konnte man jedoch auf bestimmte Paragraphen der Regierungsform verweisen oder auf deren Ingress, die einen jeden, der sich gegen sie auflehnte, zum Feind des Reiches stempelten.

Die Lehre von den angeborenen Menschenrechten, die eine so grosse Rolle bei der Erhebung der amerikanischen Kolonien und in der französischen Revolution gespielt hatte, besitzt im Schweden des 18. Jahrhunderts geringe Bedeutung. Als die nicht adligen Stände gegen Ende der Freiheitszeit die adligen Privilegien angreifen, fordern sie Privilegien für sich selbst, die de facto die Adelsprivilegien sinnlos machen würden. Sie sprechen nicht von natürlichen Rechten, sondern von den Vorfahren ererbten. In der Urkunde, die das Ergebnis der zwischen dem König und den nicht adligen Ständen geschlossenen Konföderation von 1789 bildete, dem Vereinigungs- und Sicherheitstraktat, liest man es anders. Dort wird davon gesprochen, dass gleich freie Untertanen gleiches Recht geniessen sollen. Das hört sich liberal und radikal an. Im weiteren Verlauf des betr. Paragraphen folgen jedoch eine Reihe von Vorbehalten und Ausnahmen, die davon Zeugnis ablegen, dass Gustaf III. kein Anhänger der Ideen war, die als Folge der französischen Revolution bald ihren Siegeszug durch Europa antreten sollten, sondern ein warmer Verehrer der feudalen Gesellschaft, der er aus politischen Opportunitätsgründen Abbruch tun musste.